

2. Vaisman, R. S. (1977). *Sviaz mezhlchnostnykh otnoshenii s grupovoi effektivnostiu deiatelnosti* [Interpersonal relationship with group effectiveness of activity]. *Voprosy Psikhologii*, 4, 7-10.
3. Kolominskii, Ya. L. (1984). *Psikhologiya detskogo kolektiva: Sistema lichnykh vzaimootnoshenii* [Psychology of a group of children: System of personal relationships], (2nd ed.). Minsk.
4. Obozov, N. N. (1979). *Mezhlchnostnye otnosheniia* [Interpersonal relationships]. Leningrad: Izd. Leningradskogo un.-ta.
5. Petrovskii, A. V. (1982). *Lichnost. Deiatelnost. Kollektiv* [Personality. Activity. Collective]. Moscow: Politizdat.

УДК 376.1-056.34: 376.016.

Босенко І. І.

ОСОБЛИВОСТІ ПІЗНАВАЛЬНОЇ АКТИВНОСТІ В НАВЧАЛЬНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ У МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ІЗ ЗАТРИМКОЮ ПСИХІЧНОГО РОЗВИТКУ

У статті проаналізовано проблему пізнавальної активності та особливості її прояву у дітей молодшого шкільного віку із затримкою психічного розвитку (ЗПР). Теоретичний аналіз літератури показав, що у молодших школярів із ЗПР спостерігається несформованість всіх структурних компонентів пізнавальної активності, що негативно впливає на становлення їхньої особистості та зниження успішності й результативності в навчанні. Також окреслено перспективи подальших досліджень з даної проблеми.

Ключові слова: навчальна діяльність, затримка психічного розвитку (ЗПР), молодші школярі, пізнавальний інтерес, мотивація, пізнавальна активність та її особливості.

Босенко И. И.

ОСОБЕННОСТИ ПОЗНАВАТЕЛЬНОЙ АКТИВНОСТИ В УЧЕБНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ У МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ С ЗАДЕРЖКОЙ ПСИХИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ

В статье представлен анализ проблемы познавательной активности и особенностей ее проявления у детей младшего школьного возраста с задержкой психического развития (ЗПР). Теоретический анализ проблемы показал, что у младших школьников с ЗПР наблюдается несформированность всех структурных компонентов познавательной активности, что отрицательно влияет на становление их личности и снижение результативности в учебе. Также в статье очерчены перспективы дальнейших исследований по поводу данной проблемы.

Ключевые слова: учебная деятельность, задержка психического развития (ЗПР), младшие школьники, познавательный интерес, мотивация, познавательная активность и ее особенности.

THE PECULIARITIES OF COGNITIVE ACTIVITY IN JUNIOR SCHOOLCHILDREN WITH RETARDED MENTAL FUNCTIONING IN LEARNING ACTIVITY

The article presents the analysis of the problem of cognitive activity and its peculiarities in junior schoolchildren with mental retardation. A large amount of attention paid to the various psychological and pedagogical ways for investigation and formation the cognitive activity of the junior schoolchildren. Some of scientists equate activity with functioning, the others consider it as the result of the functioning and last argue that the activity is more wider concept than the functioning. The theoretical review of the literature has shown that all structure components of cognitive activity in the junior schoolchildren having mental retardation are not formed. Especially it's applies the motivational component that contains from a cognitive needs, cognitive motives and the cognitive interest. Unfortunately the junior schoolchildren with the mental retardation has a reduced level this metrics. It's have a negative influence on formation of identity of the children and leads to the decrease of performance in their study. As a result, the junior schoolchildren are late in forming the main psychological neoplasms that needs them for development of the active identity of the pupil. Also in the article is outlined the prospects of the next research about this problem.

Keywords: *learning activity, mental retardation, junior school age, cognitive interest, motivation, cognitive activity and its peculiarities.*

Сучасний етап розвитку системи спеціальної освіти характеризується підвищеною увагою до досить актуальної проблеми в навчанні, а саме — формування і розвиток дитини як суб'єкта навчально-пізнавальної діяльності зі зниженим рівнем інтелектуального розвитку, зокрема дітей із затримкою психічного розвитку (ЗПР). У цьому аспекті винятково важливого значення набуває питання формування пізнавальної активності в навчальній діяльності молодших школярів із ЗПР.

Пізнавальна активність допомагає особистості виконувати конструктивні дії в спілкуванні, навчанні, взаємодії з оточуючими, а також у вирішенні пізнавальних завдань у процесі навчання. Проте дослідниками у галузі спеціальної педагогіки встановлено, що у даній категорії дітей спостерігається недостатня її сформованість, яка негативно впливає на становлення їхньої особистості та зниження успішності й результативності в навчанні. Тому постійно ведуться пошуки нових технологій навчання та засобів корекційного впливу, які б активізували пізнавальні процеси молодших школярів із ЗПР, а також стимулювали їхню пізнавальну активність.

Проблема формування пізнавальної активності учнів в умовах навчання є надзвичайно багатогранною та розглядалась вченими

в аспекті формування й активізації навчально-пізнавальної діяльності (Н. К. Крупська, Л. П. Арістова, Т. І. Шамова, Л. І. Лозова, О. В. Коротаєва, Г. І. Щукіна та ін.); мотивації (А. К. Маркова, Т. А. Власова, І. Ю. Кулагіна); психічних процесів (Т. А. Власова, Т. В. Єгорова, А. Н. Цимбалюк, М. С. Певзнер).

Зокрема, Н. К. Крупська у своїх дослідженнях розробила низку методів активізації навчальної діяльності та зауважила, що формування пізнавальної активності розвиває інтерес, самостійність мислення, яке забезпечує міцне оволодіння знаннями і знаходить своє виявлення в практичному застосуванні. Крім того, вчена виділила стимули, які сприяють формуванню пізнавальної активності, а саме — застосування дослідницького методу в навчанні, наявність ігрових елементів в діяльності, присутність елементів змагання та емоційність взаємовідносин педагога і учнів [4].

Т. І. Шамова розглядала активність паралельно з пізнавальною діяльністю. Автор наголошувала, що пізнавальна активність — це «не тільки діяльнісний стан, але й якість цієї діяльності, в якій виявляється особистість учня у відношенні до предмету, характеру і процесу його діяльності». Основою пізнавальної активності під час включення дитини до пізнавальної діяльності Т. І. Шамова та Г. А. Стадник називали орієнтовно-дослідницький рефлекс і пізнавальну потребу, яка розвивається на його основі. На їхню думку, пізнавальна активність і є реалізацією пізнавальної потреби у вигляді пошукової орієнтовно-дослідницької діяльності, яка здійснюється як у зовнішньому плані (плані дій), так і внутрішньому (мисленневому) [9].

Достатня кількість психологічних досліджень присвячені вивченню мотивації пізнавальної діяльності і способів формування пізнавальних інтересів (А. К. Маркова, Л. І. Божович, І. С. Якіманська). Так, А. К. Маркова досліджувала співвідношення пізнавальних мотивів, інтересів та активності та виділила в них головну роль мотиваційної активності учнів.

Конкретні прийоми формування пізнавальної активності молодших школярів представлені численними дослідженнями з питань: використання дидактичних ігор (Л. В. Гранач, М. М. Захаров та ін.), розвитку творчого потенціалу (М. А. Галагузова, С. В. Дівіденко та ін.), виховання самостійності та активності (В. Г. Маралов, М. А. Данилов, С. Ф. Єгоров) [2].

Аналіз психолого-педагогічної літератури показав, що в педагогіці та психології немає єдиного визначення поняття пізнавальної активності. Дана категорія розглядається — як «якість діяльності» (Т. І. Шамова), як «прояв інтелектуальної ініціативи» (Д. Б. Богояв-

ленська), як «готовність до діяльності» (М.І. Лісіна), як «енергійна мисленнева діяльність» (М.А. Данилов, Н.А. Половнікова), як «риса особистості» (Л.І. Лозова) тощо. Як відзначають автори, всі ці визначення не суперечать один одному, а, навпаки, доповнюють суттєві якості поняття [6; 9].

У рамках нашого дослідження ми виокремили найбільш точне, на нашу думку, визначення пізнавальної активності, запропоноване Л.І. Лозовою: «Пізнавальна активність — це риса особистості, яка виявляється у її ставленні до пізнавальної діяльності, що передбачає стан готовності, прагнення до самостійної діяльності, спрямованої на засвоєння індивідом соціального досвіду, накопичених людством знань і способів діяльності, а також знаходить вияв у якості пізнавальної діяльності» [6].

Пізнавальна активність дітей молодшого шкільного віку була предметом дослідження багатьох науковців (Л.В. Занков, В.В. Давидов, Д.Б. Ельконін, Н.Ф. Талізін, Л.Г. Петерсон, Т.І. Шамова, О.В. Шурпан, Г.І. Щукіна та ін.). Психологічні аспекти навчання молодших школярів та особливості їхньої пізнавальної діяльності висвітлені у працях Д.Б. Богоявленського, Л.С. Виготського, Д.Б. Ельконіна тощо. Досліджено, що саме в цей період вікової групи в учнів формується позитивне відношення до навчання взагалом, яке визначає успішність у формуванні основ наукових знань і розвиток пізнавальної активності на наступних етапах навчання.

Вчені наголошують, що пізнавальна активність у молодшому шкільному віці виникає з пошукової активності, закріплюється в процесі формування структури навчальної діяльності, яка є провідною у даній віковій категорії дітей. Також вчені відзначають той факт, що всі сфери особистості молодшого школяра (інтелектуальна, емоційна, вольова, мотиваційна) безпосередньо впливають на розвиток пізнавальної активності.

Проблема навчально-пізнавальної діяльності та пізнавальної активності у молодших школярів із ЗПР представлена у роботах В.І. Лубовського, М.С. Певзнер, Т.А. Власової, О.В. Шамаріної, Г.І. Жаренкової, Т.В. Єгорової, Н.В. Бабкіної, Т.І. Зубкової, Н.А. Кобзевої та ін.

Дослідники однак не погоджуються в тому, що у молодших школярів із затримкою психічного розвитку спостерігається загальна неорганізованість, імпульсивність діяльності на всіх етапах їхньої пізнавальної діяльності. Дослідження Л.В. Запорожця, Н.Н. Подьякова, С.Л. Новоселової вказують на важливість врахування під час навчально-виховного процесу пізнавальної активності дитини [2].

У дослідженнях дефектологів та спеціалістів в області педагогічної психології констатувалась недостатня пізнавальна активність

у дітей із ЗПР, яка проявлялась в різних видах навчальної діяльності (в процесі вирішення завдань, під час пошуку раціональних способів запам'ятовування, в готовності до оволодіння новою інформацією тощо) [1].

Розвиток пізнавальної активності учнів здійснюється при виконанні навчальної діяльності в поєднанні її компонентів, що сприяє організації самостійній навчальній роботі, формуванню потреби в самоосвіті.

Як зазначає Л. І. Лозова, внутрішнім стимулом пізнавальної активності є пізнавальна потреба. На жаль, на відміну від своїх нормально розвинених ровесників, у молодших школярів із затримкою психічного розвитку спостерігається знижена пізнавальна потреба, як у набутті нових знань, так і в спілкуванні з однолітками [6].

Задоволення потреб школяра в навчальній діяльності передбачає певні мотиви, внутрішнє спонукання до дій. Діти з ЗПР не усвідомлюють важливості і потреби в навчанні, досить часто не сприймають навчальні цілі, а їх діяльність характеризується загальною неорганізованістю, яка має вираження в невмінні дітей розуміти та планувати хід її виконання [3].

У своїх роботах численні дослідники відмічають, що у молодших школярів із ЗПР часто проявляється комплекс неповноцінності по відношенню до навчання, який виключає позитивну мотивацію навчального успіху, в результаті чого з'являється негативне ставлення до вчителя, навчального процесу. Як показали дослідження І. Ю. Кулагіної та Л. В. Кузнецової, це обумовлено індивідуальними особливостями дітей цього віку та низькою сформованістю у них мотивів до навчання, тобто спостерігається мотиваційна незрілість дітей із ЗПР [5].

У навчальній мотивації молодших школярів із ЗПР спостерігається домінування ігрових мотивів, вони швидко втомлюються на уроках та важко переключаються з одного виду діяльності на інший. Незважаючи на це, використання позитивної мотивації з боку вчителя швидко допомагає учням «включитись в роботу» [2].

Разом з пізнавальними мотивами та потребами, важливу роль у структурі пізнавальної активності посідає пізнавальний інтерес. Стейкі пізнавальні інтереси забезпечують активність учня в навчанні, самостійність в діяльності, прагнення до набуття нових знань. Проте, як показали дослідження Т. А. Власової, Л. В. Кузнецової та Н. А. Білопольської, у дітей із ЗПР пізнавальні інтереси носять ситуативний характер. Автори досліджень (Т. В. Єгорова та А. Н. Цимбалюк) зазначали, що діти даної категорії уникають пошукової діяльності, не вміють планувати майбутні дії, не вміють правильно оці-

нити результат своєї діяльності, в них немає готовності до вольових зусиль тощо. Тому продуктивність роботи на уроках у даних дітей, як правило, низька, а механічна, монотонна робота їх втомлює швидше. Все вище зазначене спонукає зробити висновок, що у молодших школярів із ЗПР спостерігається несформованість мотиваційного компоненту, що відповідно гальмує формування пізнавальної активності школярів та негативно впливає на якість процесу навчальної діяльності [1; 8].

Особливий інтерес викликають дані А. Н. Цимбалюк, яка встановила, що низька пізнавальна активність є джерелом низької продуктивності в процесі виконання інтелектуальних завдань, відсутності інтересу, зниження необхідного рівня психічної напруги, зосередженості. У дітей із ЗПР переважають більш прості мисленнєві операції (аналіз, синтез), спостерігається зниження рівня логічності і відволікання уваги, труднощі переходу до абстрактно-аналітичного мислення. Так, діяльність дітей із ЗПР під час аналізу об'єктів, які сприймаються зорово, є недостатньо цілеспрямованою: виділення ознак найчастіше відбувається хаотично, без попереднього планування [7].

Аналіз літературних джерел показав, що під час дослідження проявів пізнавальної активності у мнемічній діяльності вченими були виявлені наступні особливості: діти молодшого шкільного віку не вміють зосереджено розглядати запропоновані їм для запам'ятовування об'єкти у відведений для цього термін часу, вони відчувають труднощі при пригадуванні матеріалу. Проте науковцями доведено, що сприймання та засвоєння навчального матеріалу покращується за умови застосування наочних засобів навчання, оскільки у таких дітей відбувається переважання образної пам'яті над словесною. Таким чином, під час виконання основних мисленнєвих дій в процесі навчальної діяльності у молодших школярів спостерігається знижена пізнавальна активність [1; 8].

Отже, встановлено, що в процесі навчальної діяльності у молодших школярів спостерігається недостатня пізнавальна активність, яка в поєднанні зі швидкою втомлюваністю може серйозно гальмувати їх навчання та розвиток. Швидка втомлюваність призводить до втрати швидкості працездатності, в результаті у дітей виникають труднощі при засвоєнні навчального матеріалу [1].

Варто відзначити, що, незважаючи на описані вище особливості пізнавальної активності молодших школярів із ЗПР, її рівень є значно вищим, ніж у розумово відсталих дітей. У підтриманні пізнавальної активності в учнів велику роль відіграє формування позитивної мотивації і заохочення будь-яких їхніх успіхів. Тому за умови правильно підібраних методів корекційної роботи та врахування нерівномір-

ності проявів пізнавальної активності у дітей із ЗПР можна досягти підвищення рівня активності у пізнавальній діяльності та викликати у них потребу в цій діяльності. Потрібно шукати спеціальні види завдань, які б, в першу чергу, торкалися перцептивної сфери [7].

У цих умовах діти даної категорії нерідко самі можуть проявляти активність у пошуках засобів, які б полегшили їм вирішення поставленого завдання.

Провівши аналіз теоретичних даних щодо пізнавальної активності у навчальній діяльності у молодших школярів із ЗПР, можна стверджувати, що процес розвитку даної «риси особистості» у них є несформованим. Як показують результати досліджень провідних спеціалістів в галузі спеціальної педагогіки та психології, розвиток всіх компонентів пізнавальної активності характеризується затримкою та відхиленнями в розвитку.

Отже, розглянувши основні особливості пізнавальної активності у молодших школярів із ЗПР, ми вважаємо доцільним продовжити розробку даної проблеми, вважаючи її не до кінця розкритою, оскільки в дослідженнях, які стосуються дітей із ЗПР, відсутня загальноприйнята система критеріїв і показників сформованості пізнавальної активності. Дана проблема є надзвичайно важливою, оскільки, вирішивши її, ми допоможемо дітям із ЗПР полегшити процес навчання, а вчителям — знайти відповідні методи корекційного впливу. Тому перспективи подальших пошуків у напрямку дослідження ми вбачаємо у дослідженні рівнів сформованості компонентів пізнавальної активності, розробці та апробуванні діагностичної методики пізнавальної активності, визначенні критеріїв її діагностики, що дозволить нам виявити потрібні психолого-педагогічні умови, які будуть сприяти поліпшенню навчальної діяльності молодших школярів із затримкою психічного розвитку.

Література:

1. Власова Т.А. Дети с задержкой психического развития / Под ред. Т.А. Власовой, В.И. Лубовского, Н.А. Цыпиной. — Москва, 1984. — С. 121.
2. Зубкова Т.И. Формирование познавательной активности слабоуспевающих учащихся начальных классов : автореф. дисс. ... канд. пед. наук / Т.И. Зубкова. — Екатеринбург, 1993. — С. 22.
3. Жаренкова Г.И. Специфика учебной деятельности / Г.И. Жаренкова // Дети с задержкой психического развития / под ред. Т.А. Власовой, В.И. Лубовского, Н.А. Цыпиной. — Москва : Педагогика, 1984. — С. 17-20.
4. Крупская И.К. Обучение и воспитание в школе : пед. соч. в 10-ти т. / И.К. Крупская // Под ред. И.А. Каирова, И.А. Константинова. — М. : АПН РСФСР, 1959. — Т.3. — С. 789.
5. Кулагина И.Ю. О возможности формирования учебной мотивации у детей с ЗПР / И.Ю. Кулагина // Дефектология. — 1982. — №6. — С. 6-10.

6. Лозова В.І. Цілісний підхід до формування пізнавальної активності школярів / В. І. Лозова // Харк. Держ. пед. ун-т. ім. Г. С. Сковороди. — Харків : ОВС, 2000. — С. 10-47.
7. Менчинская Н.А. Познавательная активность и обучаемость / Н.А. Менчинская, А.Н. Цымбалюк // Дети с задержкой психического развития / под ред. Т.А. Власовой, В.И. Лубовского, Н.А. Цыпиной. — Москва : Педагогика, 1984. — С. 107-115.
8. Певзнер М. С. Дети с отклонениями в развитии / Под ред. М. С. Певзнер. — Москва : Просвещение, 1966. — С. 140.
9. Шамова Т.Н. Активизация учения школьников / Т.Н. Шамова. — Москва : Педагогика, 1982. — С. 208.

References:

1. Vlasova, T. A., & Lubovskii, V. I. (1984). *Deti s zaderzhkoi razvitiia* [Children with a delay of mental development]. Moscow.
2. Zubkova, T. I. (1993). *Formirovanie poznavatelnoi deiatelnosti slabouspevaiushchikh ushashchikhsia nachalnykh klasov* [Formation of informative activity of weaker of primary schoolchildren with bad progress]. Ekaterinburg.
3. Zharenkova, G. I. (1984). *Spetsifika uchebnoi deiatelnosti* [Peculiarities of learning]. In T. A. Vlasova, V. I. Lubovskii, & N. A. Tsupina (Eds.), *Deti s zaderzhkoi psikhicheskogo razvitiia* (pp. 17-20). Moscow: Pedagogika.
4. Krupskaiia, I. K. (1959). *Obuschenie i vospitanie v shkole* [Learning and education at school]. Moscow: NPA of RSFSR.
5. Kulagina, I. Yu. (1982). *O vozmozhnosti formirovaniia uchebnoi motivatsii u detei s ZPR* [On the possibility of the formation of learning motivation of children with mental retardation]. *Defektologiya*, 6, 6-10.
6. Lozova, V. I. (2000). *Tsilisnyi pidkhid do formuvannia piznavalnoi aktyvnosti shkoliariv* [A holistic approach to the formation of the cognitive activity of pupils]. Kharkiv: «OVS».
7. Menchinskaia, N. A., & Tsybaliuk, A. N. (1984). *Poznavatelnaia aktivnost i obuchaemost* [Informative activity and learning ability]. Moscow: Pedagogika.
8. Pevzner, M. S. (1966). *Deti s otkloneniami v razvitii* [Children with rejections in development]. Moscow: Prosveshchenie.
9. Shamova, T. N. (1982). *Aktivizatsiia ucheniia shkolnikov* [Activization of Pupils' Learning]. Moscow: Pedagogika.

УДК 159.98-055.52-053.2-056.34: 616.896

Сухіна І. В.

РОДИННО-ОРІЄНТОВАНИЙ ПІДХІД У КОНТЕКСТІ КОМПЛЕКСНОЇ ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ДОПОМОГИ ДІТЯМ З АУТИЗМОМ

У статті розкривається необхідність застосування сімейно-орієнтованого підходу в рамках комплексної допомоги дітям з аутизмом. Основою даного підходу є: оптимізація внутрішньої сімейної атмосфери; гармонізація міжособистісних, батьківсько-дитячих та дитячо-батьківських відносин; вироблення адекватної батьківської позиції і стилю виховання.